

TERMÉS

A mezőkeresztesi csata, 1596.

A mezőkeresztesi csata előzményei a tizenöt évig húzódó „nagy háború” első szakaszára esnek. A háborút 1591-ben egyértelműen a török fél – Dervis Hasszán boszniai beglerbég – kezdeményezte azzal, hogy seregével betört Körös és Ivanovics közötti területre és több települést feldúlt. A Habsburg politikai vezetés vállalta a nyílt konfrontációt, amelynek a kezdeti célja a korábbi állapotok, illetve területek megtartása volt.

1595-ben a szultánná választott III. Mehmed főemberei tanácsát követve, „... és csak is a legelőkelőbb vezéreinek rábeszélése folytán” határozta el magát erre a háborúra és az említett csatára. Az oszmán katonai vezetés minden tőle telhetőt megtett, hogy akkora hadsereget toborozzon, amellyel képes lesz feledtetni az elmúlt évek hadieseményeinek kudarcait. A magyarországi hadszíntérre felvonuló félelmetes létszámú oszmán hadsereg 1596. szeptember 21-től tizenkilenc napig ostromolta, majd a huszadik napon, azaz október 12-én bevette Egert.

A csata lefolyása

A csata előtt megindult a diplomácia munkája is. A törökök mindent megtettek azért, hogy a könnyelmű erdélyi fejedelmet, Báthory Zsigmondot megvesztegessék. Ő azonban Bocskai István tanácsára nem hagyja el az európai haderőt, és 1596. szeptember közepén már útban volt Magyarország felé. Miksa főherceget csatlakozásra szólították fel. A követ megérkezése és az a hír, hogy a felső-magyarországi urak és nemesek erősen készülődnek a török ellen, lelket vert a csüggedő főhercegbe. Miksa főherceg október 18-án Szikszó közelében egyesíti seregét a fejedelem és Teuffenbach hadaival. A szövetségesek körében azonban nagy volt a tanácstalanság. Szerencsére a felső-magyarországi, különösen pedig az erdélyi hadak nagy harci kedvükben voltak. Lelkesedésük csakhamar az egész seregére átragadt, és haladéktalanul meg akarták támadni a törököket.

A szövetséges hadakat legalább 100 000 főre becsülte mindenki, a Sajóvámosnál megtartott hadiszemle azonban nem mutatott fel ilyen kedvező eredményt. Egykorú német és más idegen tudósítások szerint a keresztény sereg kb. 50–60 ezer emberből állott, a magyar kútfők pedig azt állítják, hogy nem haladta meg a 40 ezret.

De nézzük az erőviszonyokat!

A szövetséges hadak

A szövetséges hadak 60 ezer katonával rendelkeztek, ezeknek 60%-a magyar (20 ezer gyalogos és 18 ezer huszár), 40%-a német (14 ezer gyalogos és 9 ezer lovas, vallon, westfáliai stb.) A török hadsereg 150 ezer emberből állt (ebből a legfőbb harci értékeket a janicsárok és 24 ezer szpáhi képviselte).

Miksa főherceg hadteste – a Pálffy Miklós által vezérelt magyar huszárokkal és hajdúkkal együtt – 15 ezer lovas és 14 ezer gyalogos (összesen 29 ezer katona); *Báthory Zsigmond hadteste* 9 ezer lovas és 9 ezer gyalogos (összesen 18 ezer katona); *Teuffenbach Kristóf, felső-magyarországi kapitány serege* 6 ezer lovas és 7 ezer gyalogos (összesen 13 ezer katona).

Fegyverzetük 100–200 nehéz és könnyű ágyúból, tarackból állt, nagy hátrány volt, hogy a nehéz ágyúk állásukat nem változtathatták meg. Az élelmiszereket és a lőszeret 20 ezer szekér vitte utánuk. A németek talpig vasban voltak, mellvérttel, pisztollyal és muskétával felszerelve. A három egyesült seregben a magyarok voltak túlsúlyban, de hadikészültségük és fegyverzetük a németekhez viszonyítva gyenge volt. A magyarok könnyű lovasok, huszárok

voltak, fegyverzetük az oldalukon függő szabálykból, pallosból és a 12 láb hosszú kopjából állt, puskájuk gyarló szerkezetű. Az előkelők sodronyínget, mell- és karvasakat, sisakot viseltek, de legnagyobb részük egyszerű dolmányban volt. A magyar gyalogosok kopjával, puskával, mindnyájan fedetlen testtel mentek az ütközetbe. A hajdú a maga pórias öltözékében, a deréköv karikáján függő baltájával, ami a puska mellett fegyverzetének elmaradhatatlan része, örökös gúny tárgya volt a németeknek. Maguk között csúfolták, lenézték, ekeszvárháoz való hitvány csöcseléknek tartották őket. Általában csak kevesen ismerték fel az idegen vezérek közül a szabad hajdúknak rejlő kitűnő katona-anyagot, míg saját kárukon becsülni nem tanulták őket. A magyar vitézek fegyverzetének gyarlóságát azonban ellensúlyozta az a körülmény, hogy ebben a tekintetben a török sem igen sokban különbözött tőlük, mert gyalogsága fedetlen testű, lovassága pedig a huszársághoz hasonlóan egészen könnyű fegyverzetű volt, a puskás janicsárokat kivéve nyugodtan szembe lehetett állítani őket, mert még egymás harcmódját, csel fogásait, jó és rossz tulajdonságait is tökéletesen ismerték. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a hősiesség szellem, a családi tűzhelyért folytatott örökös küzdelem megacélozta elszántságukat, rendíthetetlenné tette bátorságukat. A „mezítlábos, bocskoros militia” elszánt lelkesedése végső veszedelem idején mindenkor többet használt, mint a legkifogástalanabb fegyverzet és bármely tökéletes páncél.

A szövetséges haderő a *sajóvámosi haditanács* után *október 20-án* Miskolcon vonult keresztül, Eger felé. A török sereg azonban keresztül húzta az előzetes számításokat. Nem várta, be a támadást, hanem a keresztény hadak ellen indult. Így született meg a döntés, hogy Mezőkeresztes irányába elébe mennek a töröknek, s a mérföldekre terjedő síkon a két hatalmas sereg „megmérkőzik” egymással. Miksa főherceg is jól ismerte a terepet. A haditerv értelmében a síkságot hasító Csincse- (régiesen Csincsa) patak kelőit foglalják el, mert a patak – ami 4-5 öl széles volt – szinte feneketlen posványos, ingoványos mederben folyt, csak néhány ponton lehetett átkelni rajta. Elhatározták tehát, hogy itt tartóztatják fel az ellenséget, csatát ajánlanak neki, szükség esetén még erővel is ütközetre kényszerítik a törököt.

A szultán Eger irányából a magyar származású, gyulai születésű Dsáfer pasát (a perzsákkal szemben egyetlenkedésével szerzett hírnevet) küldte előre 15 ezer emberrel. A főherceg október 21-én indult Miskolcra, de oly lassan haladt, s ütközben annyit késlekedett, hogy mire a sereg 22-én a Keresztes körül elterülő síkságra érkezett Dsáfer pasa már állást foglalt a Csincse pataknál. Leromboltatta a városba vezető hidat, ágyúkat vonatott a partokra, sőt felismerte a hely fontos szerepét, a patak gázlóját védművekkel is megerősítette, hogy szükség esetén az egész török sereg átkelhesse rajta. A keresztény táborban nem tudták mitévők legyenek. A főherceg habozásának Király Albert erdélyi generális (tábornok), Pálffy Miklós és Schwarzenberg katonái vetettek véget. Dsáfer pasa védelemre készült. A szövetségesek előcsapatai nekivágtak a töröknek. Közben megérkeztek Pálffy és Schwarzenberg katonái is, akik az erdélyiekkel együtt indultak újabb támadásra. Dsáfer pasa nem tudta feltartóztatni a futókat, de állítólag maga az utolsó pillanatig oroszlán-bátorságot tanúsított, s bár „előtte harcoló testőreit összetörték, mögötte küzdő bajtársait leöldösték, ő még mindig helyén maradt”. Tisztjei lova kantárszáránál fogva ragadták ki őt a csata hevéből – adják elő a török források.

Az ellenség vereséget szenvedett. Az összes ágyúk és tábori felszereléseken kívül két nagy lovassági zászlóaljuk és kb. 300 emberük maradt a csatatéren, jobbára a janicsárok és a szpáhik közül. A keresztény lovasság egy mérföldön keresztül űzte-vágta a menekülőket, aminek a beállott éjszaka vetett véget. A győzők veresége halottakban és sebesültekben jóformán csekély volt. Miksa főherceg az éj beálltával takarodót ívatott, a lovasok visszatértek, de már olyan későre járt a idő, hogy táborba sem szállhattak, hanem az egész sereg fegyverben virrasztotta át a hosszú és hideg őszi éjszakát. A gyalogosok legnagyobb része a vízparton szerzetéséjél várta a felvirradó reggelt. Így végződött a keresztési *csata első napja 1596. október 23-án*.

Másnap a kémek és a szökevények beszéltek, hogy Dsáfer pasa vereségének hírére a szultáni táborban igen nagy volt a rémület. Jó alkalom kínálkozott tehát a támadásra. Mohamed haditanácsot tartott. E hadjáratban tanúsított magatartásával egyáltalán nem árulta el, hogy ereiben a nagy hódító Szulejmán vére folyik. Bejönni csak bejött Magyarországra, de tapasztalnia kellett, hogy a hitetlenek nem borulnak arca előtte, ellenben kemény próbára teszik az iszlám sereget. A haditanács úgy döntött, hogy a keresztény hadsereget megtámadja. A tatárok 63 keresztény foglyot ejtettek, akikről megtudták, hogy „... az összes hitetlenek királyai és

hercegei szövetkezők, akkora hadsereget gyűjtöttek, amelyről még eddig nem hallottak s bizonyos, hogy egy-két nap múlva reátok tör.” Ezután a foglyokat felakasztották, a kikiáltók pedig szent és nagy csatát hirdettek, *a szultán október 24-én kivonult táborából*. A keresztény sereg főemberei úgy döntöttek, hogy Mezőkeresztes és Ábrány között ütnek tábort, ahol a Csincse-patakon híd volt. Már a nap is hanyatlóban volt, az iszlám hadsereg azonban nem mutatkozott. Október végéig pedig az alkonyatot gyorsan követi az este. Végre néhány csapat megerősítette táborát. Miksa főherceg haditanácsot tartott, melyen elhatározták, hogy védelmi állást foglalnak el, és nyílt csatába nem bocsátkoznak. A keresztények is szekerekkel vették körül táborukat, egész éjjel fegyverben maradtak és őrködtek. A pataknak jó magas partjára ágyúkat vontattak, a gázló környékén pedig állandóan cirkáltak.

Október 25-én jelentették az örök, hogy az ellenség közeledik az egyesült magyar-erdélyi-német táborhoz. Az erdélyi fejedelem lövetni kezdte az ellenséget. Miksa főherceg a mocsár közelében foglalt állást. Báthory az erdélyi lovas- és gyaloghadakkal, szekerekkel is jól megerősítette táborát. Teuffenbach Kristóf a felső-magyarországi csapatokkal a gázlót védelmezte. Reggel 6-7 óra között az egész török sereg a patakhoz érkezett. A keresztények nyílt csatába nem bocsátkoztak. Voltak a csatának nehéz pillanatai is. A tatárok vakmerően átkeltek a vízen, Báthory gyalogjait körülfogták és az egész sereg szemé láttára egy szálíg lekaszabták őket. A vezérek azonban nem veszítették el a fejüket. Báthory kapitányaival visszaszorították az ellenséget. Ez alatt a másik két vezér, Teuffenbach és Schwarzenberg seregei is győzedelmeskedtek. A nap szerencsésen végződött volna, ha a hajdúkat nagy harci kedvük meggondolatlan cselekedetre nem ösztönzi. Vakmerően átkeltek a vízen, megtámadták a török sereget. Körülbelül négyszázan lehettek, de mindannyian az életükkel fizettek, mert Szinán pasa kardélre hányta a támadókat. Megeredt az eső – mintha az értelmetlenül elesett hajdúkat siratta volna –, beállott a szürkület, a csatának vége lett. A győzelem a kereszténynek is vérbe került, az iszlám hadserege azonban ismét csúfos vereséget szenvedett. Így végződött *a csata harmadik napja*.

Október 26-án, szombaton éjjel a szövetséges hadsereg vezérei haditanácsot tartottak, melyen úgy határoztak, hogy az ellenséget áteresztik a vízen, és elfogadják a csatát. Hajnalban a török sereg is csatarendbe állt. Az iszlám hadseregének közepén, a szent zászló alatt volt a szultán főhadiszállása, előtte nagy számú, mintegy 170, láncokkal összeláncolt ágyú. A török a gázlónál átkelt a vízen. Az erdélyiek az első csatasorban álltak, a második csatavonalban pedig középen Miksa főherceg foglalt állást – a német vértesekkel, a harmadik harcvonalon a dunáninnen és dunántúli magyar fölkelő-haddal, továbbá vallon, osztrák, morva lovas és gyalogos csapatok sorakoztak. A vezérek lelkesítő szavakat intéztek hozzájuk. Kihirdették, hogy senki rabot ne ejtsen, zsákmányolástól tartózkodjon és vízen átkelni ne merészkedjen.

A csata délután 3 órakor kezdődött „Jézus és Allah” kiáltásokkal. A keresztények visszaszorították a törököket a víz felé. Király Albert derekasan harcoló székelyei a tatárokat nyomták vissza. Báthory Zsigmond huszáraival beleszorította a menekülő törököket a sáros vízbe. A gyalogság is átkelt, de nem üldözték a törököt, csak az első arcvonalat verték szét. Mielőtt a nap leszállt volna, a szövetséges csapatok az ütközetet félig már megnyerték: a törökök csak Ábrány felől ostromolták még a tábort, de minden erőfeszítésük megtört a védők elszántságán. A törököknek sok ezer halottjuk és 109 ágyújuk maradt a csataterén. Emberi számítás szerint nem lehetett kételkedni a csata kimenetelében. Miksa herceg, Báthory Zsigmond, Király Albert és Pálffy Miklós tanácsának meghallgatása után parancsot adott a „trombitaszó, dobpergés között” a gázlónon való teljes átkelésre, a fényes győzelem reményében. A török menekült, mert fergeteg módjára rohanták meg és nagy öldöklést vittek véghez soraikban. A remegő szultán „nem bízott a próféta köpenyében, melyet jajveszékelő papok vállaira vetettek”, és 5000 főnyi testőrségével együtt futva hagyta el a csatateret. Mindenki menekült. Hiába volt Szead-eddin hodzsának minden szava: „A türelem elősegíti a győzelmet, és borúra derű következik.” A vad rendetlenségbe rohanó keresztény csapatok a szultán sátra előtt álltak, bár 170 ágyú szórta rájuk gyilkos tűzét. Olyan ágyúzás folyt, hogy „még a föld is megrendült bele”.

A szövetséges csapatokban nagy volt a lelkesedés, de ezután az emberi természet örök változandósága szerint eltűntek a pogány ellen harcoló kereszties lovagok és prédavágyó, közönséges zsoldosok lettek. Burton, angol követ szerint, a szultán kincstárában 70 láda arany volt, amelyet minden hadjáratával magával vitt. A katonák a török tábor kellős közepén álltak, ke-

letnek eme csodálatos kincse előtt. A feltámadott nyereségvágy a megfontolást egy pillanat alatt háttérbe szorította. "A nyomorult jobbgyfiú, akit egy marék arany egész életére boldoggá tehetett – a kiéhezett zsoldos, aki egy hónapból két hetet koplalt" – olvashatjuk a forrásokban, csak a kincs megszerzésére gondolt. Eldobták fegyverüket és nekiestek a gazdag zsákmánynak. A nagyvezír a szultánnal már Szolnok felé tartott, a keresztény csapatok hősiességét pedig megtörték a csillogó ékszerek. A szövetséges hadsereg katonái veszett kedvükben a török kincstár pénzesládáin táncoltak.

Amikor a visszavonuló török csapatok látták, hogy a keresztények nekiestek a kincseknek, a török tábori szolgák előtörték, fejszékkel, bárdokkal, és rettenetes lármát okoztak. Erre a janicsárok is elszánták magukat a halálra, és rémületet idéztek elő a zsákmányolók között. Ezt kiabálták minden oldalról: „Megfutott a hitetlen!” Állítólag ötszázan lehettek, de támadásuk olyan váratlan és meglepő volt, hogy hatalmas zavart, rémületet, kétségbeesést idéztek elő a zsákmányolók között, akik teljes biztonságban hitték magukat. A fegyvertelen gyalogság még kardot sem tudott rántani, mert úgy meg volt rakva zsákmánnyal. Így aztán futásnak eredtek. Az erdélyi fejedelem és Schwarzenberg lovassága a szultáni tábor környékén tanyázott, elég erős volt ahhoz, hogy szétverje, elsöpörje a halottaiból feltámadó törököket, de ezt egy fatális véletlen megakadályozta. Az ábrányi hídtól visszavert török csapatok is éppen akkor érkeztek ide, és ez a negyedóra megfordította a csata sorsát. Az egy órával azelőtt oly hősiessen harcoló vértések és erdélyi huszárok hadrendje megbomlott, mire Szinán pasa oldaltámadást intézett először a szövetséges lovasság, majd a gyalogság ellen. A zsákmányolók mindannyian elesetek a török csapása alatt. A lovasság vakon rohant a mocsárnak, a főherceg kardlappal akarta visszatéríteni a futókat, de hasztalan. A török sereg három napon át folytonos vereséget szenvedett, de egy maroknyi elszánt ember vakmerő támadása és a fegyelmetlenség a biztos győzelmet kiragadta a szövetséges csapatok kezéből. Az egyesült haderő fegyelmetlensége miatt súlyos vereség következett be, de a török sem aknáztá ki azonnal ezt a lehetőséget. A futó szultánnak Konstantinápolyban holt híre támadt, seregének csak részei maradtak meg. Ibrahim helyett Szinán pasa lett a nagyvezír, kegyetlensége miatt később a birodalom békéje is felbomlott.

A keresztények a keresztési csatában 15 ezer főnyi, a törökök 20 ezer katonát vesztek. 35 ezer halott borította az Ábrány és Keresztes közötti „vérmezőt”. A csatavesztés tagadhatatlanul súlyos csapás volt a nemzetre. Ennek ellenére nagy volt a csata jelentősége, mert a nemzet hosszú csüggedés után ekkor kezdett ismét erejének és erkölcsi fölényének tudatára ébredni, a csapás nem törte le, hanem felemelte. Bebizonyosodott, hogy a török sem legyőzhetetlen.

A török győzelmének következményei

A mezőkeresztési vereség egész Borsod megye történelmére rányomta bélyegét. Az 1596-os csatavesztést joggal nevezhetjük „borsodi vérmezőnek”, „borsodi Mohácsnak”, Mohács után ugyanis ez volt az első, hatalmas haderőkkel megvívott csata, amikor az első magyar keresztény-európai hadsereg döntő ütközetet kezdett, de sikertelenül. A csata eldöntötte Miskolc és Diósgyőr sorsát is, a megye székhelyét ekkor helyezték át Szendrőre. A török ekkor terjeszti ki a hódoltság határát a Szikszó–Tállya–Tokaj–Debrecen vonalig, és ezzel a török hódoltság észak-kelet felé elérte kiterjedésének legnagyobb határát. A XIX. század végén Rónai Horváth Jenő ezt írta: „A mezőkeresztési vereség súlyos volt, az ország felszabadítása iránt szőtt terveket messze elodázta.” A török kiterjeszti a hódoltság határát, egy csapásra birtokába jut a „megyei romhalmaz”. Egész Alsó-Borsodot felégeti, elpusztult 39 helység, köztük Noszvaj, Aranyos, Harsány, Szomolya, Sály, Daróc, Keresztes, Kövesd, Novaj, Valk, Püspöki, Nyárad, Nagymihály, Kács, Gelej, Emőd, Montáj, Tilaj, Ábrány és mások. (Montáj és Tilaj sohasem támadt fel hamvaiból, ma is csak tanyák viselik ezt a nevet.) A vattai járást – a megye negyedik járását – meg kellett szüntetni. A vidék csak tíz év múlva kezdett újjáépülni. Borzasztó volt a csapás! A török elnyomás még csaknem száz évig tartott, csak a XVII. század végén takarodtak ki az országból.

Epilógus

Tóth Kálmán, a lelkes mezőkeresztési hazafi 1928-ban megírta Keresztesnek, a „bőtermő Kánaánnak” történetét. Fekete Imre, akkori jegyző fűzte hozzá az előszót, amelyben javasolta

a történelmi emlékü ütközet gyászos színterének méltó megjelölését, és idézte a megye történetírójának, Szendrey Jánosnak szavait: „Amit az emberi lélek és szív magába zár, afelett az enyészetnek nincs hatalma, mert az emlékezet örökké él!” Egyetértett ezzel a megállapítással Papp Zoltán – a mezőkövesdi gimnázium igazgatója is –, aki jóval később írta le: „A történelmi emlékezetet úgy őriznénk meg a legméltóbban, ha az országos jelentőségű mezőkeresztesi csata helyszínét méltó emlékekkel jelölnénk meg. Tartozunk ennyivel azoknak, akik itt életüket vesztették.” Az elképzelés jóval később, 1996. október 26-án valósult meg, amikor is Mezőkeresztesen (az általános iskola udvarán) a Községi Önkormányzat – díszes ünnepség keretében – a 400 évvel ezelőtti gyászos csatavesztés színhelyén kopjafát (emlékoszlopot) emelt.

„A történelem kútja örök és kimeríthetetlen. Csak a múlt megismerése adhat tartást nekünk, mai magyaroknak. Az ősök és hősök tisztelete nélkül nincs és nem is lehet jövő” – írja Takács Tibor, történelmi regényíró; ezzel mi is egyetérthetünk.

Tóth Béla Ferenc

Felhasznált irodalom: Hadtörténeti közlemények, 1892.; Dr. Komáromi András: A mezőkeresztesi csata 1596-ban, Századok 1895.; Kropp Lajos: Egervára eleste és a keresztesi csata 1596-ban, Történelmi Társulat 1900.; Miksa főherceg emlékiratai az 1596-ik évi mezőkeresztesi csatáról (1900.); Tóth Kálmán: Mezőkeresztes története 1929. november 5.; Merényi József: Szülőföldünk Észak-Magyarország I. A borsodi mohács, Tankönyvkiadó. Bp. (1982.); Nagy László: Hajdúvitézek, Zrínyi Katonai Kiadó, Bp. 1983.

Ceglédi izraeliták a zsidóüldözés árnyékában

„A zsidóság természetesen érzi a nyomást és sínylődik alatta,
azonban igen jó a vagyoni helyzetük...”
(Erdei Ferenc)

Cegléden a zsidókérdés a magyarországi példaktól eltérően sokkal hamarabb és jobban belevódott a mindennapi életbe, valamint a helyi politikai elit is gyakrabban használta ki az antiszemita eszmék nyújtotta lehetőségeket, mint más magyar településeké. A gyakorlatban kevés olyan képviselőtestület volt, mint a ceglédi. Félreérthetetlenül, kemény zsidóellenes hangot mert megütni a Horthy éra hol nyílt, hol rejtett antiszemita politikai légkörében.

Az itteni zsidóság letelepedése és beilleszkedése nem különbözött más helységekéitől. 1840-től az országos rendelkezéseknek köszönhetően kezdtek megjelenni itt az izraeliták. 1849-ben már 13 zsidó család élt Cegléden. Dinamikusan nőtt a számuk, és 1855-ben felépítettek zsinagógájukat. A dualizmus korában kimagasló szerepet vívtak ki maguknak a kereskedelem és a gazdaság terén.¹ Számuk meredeken növekedett, és a századfordulóra már az ezer főt is meghaladta. Gazdasági és kereskedelmi szerepük, mint általában minden magyarországi településen a dualizmusban érte el tetőpontját. Gyors számbeli és vagyombeli gyarapodásuk sokak szemében irritáló volt. A város lakosainak jó része igen szegény és nyomorúságos körülmények között élt, így könnyebben meghallgatásra találtak a korszakban fellángoló zsidóellenes és antikapitalista eszmék. Ennek tudható be, hogy a kor egyik legismertebb antiszemita országgyűlési képviselőjét Verhovay Gyulát e település adta.² Féltelen idegengyűlölettel és demagóg szövegeivel Verhovay 1876 és 1887 között tartotta a kezében ezt a tisztséget.³ A későbbiek során nem javított a zsidók megítélésében, hogy a Tanácsköztársaság vezetésé-

¹ Ikvai Nándor (szerk.): Cegléd története. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1982. 271. old.

² Ikvai 1982 i.m. 271–272. old.

³ Dr. Halász Sándor (szerk.): Országgyűlési Almanach 1886 – Képviselőház. Bp., 1886. 194–195. old. és Ikvai 1982 i.m. 272. old. Verhovay sorozatos botrányai és Kossuth Lajos Ceglédnek írt levele miatt végül a polgárság csúfosan megbuktatta az antiszemita képviselőt.

ben igen nagy számban vettek részt.⁴ Többek között emiatt 1919 végén a közgyűlésben helyi Országos Kisgazdapárt példátlan listával állt elő a zsidósággal szemben. Követelték, hogy Cegléden határozatilag mozdítsák ki a zsidókat a várostól bérelt üzletekből, a rendőrség ellenőrzése mellett a piacon való árusításból zárják ki a nem helyi zsidókat, a ceglédi közhatóságban ne legyenek zsidó származásúak, a zsidók földbirtokait sajátítsák ki, valamint tiltsák ki őket a strand használatából. Országos szinten feliratot szerettek volna címezni a kormányra, és abban kérni, hogy vezessék be a numerus clausust a felsőfokú oktatásban.⁵ Nem mellékesen egyébként végül ezt az első világháború utáni Európa első zsidóellenes törvényét egy ceglédi kormánypárti országgyűlési képviselő, a későbbi kultuszminiszter Haller István előterjesztése nyomán fogadta el a parlament.⁶

Leginkább az agrárproletárok, a munkanélküli szegény parasztság volt kapható arra, hogy elkeseredettségében a gazdagnak tartott zsidó lakosság ellen forduljon. Ennek tudható be, hogy a harmincas évektől olyan szélsőjobboldali szervezetek bázisa lett Cegléd, mint a Bőszörmény Zoltán vezette kaszárkesztesek, vagy a Meskó Zoltán és a gróf Festetics Sándor által vezérelt nemzetiszocialista pártok.⁷ A kortárs is felfigyelt a ceglédi kilengésekre. Erdei Ferenc szociográfus a következőképpen jellemezte a várost: „Cegléd antiszemita. Csak németországi méretek alkalmasak annak a szigornak a felmérésére, amellyel itt a zsidóságot kezelik. (...) Nyílt utcán a legtrikább eset, hogy nem zsidó zsidóval menjen végig. A városi képviselőtestületben állandó a kifakadás ellenük, s a házak falain a legváltozatosabb zsidó ellenes fölírások olvashatók nap-nap után. Van nyilaskeresztes párt is, de az antiszemitizmus nem ezek által szított düh: általánosabb annál.”⁸

A képviselőtestület által is nyíltan támogatott zsidóellenes hangulat természetesen nem volt a város lakosságának egészére jellemző. Ám az 1919 óta hivatalában lévő dr. Sárkány Gyula polgármester és a városháza akarva vagy akaratlanul az antiszemitizmus fenntartójává vált. Ezt bizonyítja a már említett, az első világháború utáni példátlan vallási, faji jellegű kirekesztés megkezdése, amely ugyan rövid idő alatt elhalt, de rányomta a bélyegét a településre. Az is jellemző, hogy, ha nem is rendelkezésszerűen, de a hónapok már a zsidótörvények bevezetése előtt nem engedtek zsidó származású személyt a képviselőtestületbe.⁹ Hogy miért sietett a helyi vezetés mindig ennyire előre a zsidók kirekesztésében? A városban napról-napra erősödő zsidóellenesség, és az ezzel kapcsolatban elvárt intézkedések készítették a városi tanács tagjait hogy ilyen típusú rendelkezéseket hozzon. S talán az is, hogy erős konkurenciát éreztek a szélsőjobb és elsősorban a nyilasok részéről. Félelmük nem volt alaptalan, ugyanis a Horthy korszak utolsó parlamenti választásán a nyilasok térnyerése immár visszafordíthatatlanná vált. A helyi nyilaskeresztes párt az 1939-es választások alkalmával Zsengellér Józsefet, egy nyugalmazott csendőr századost indított országgyűlési képviselőjelöltként, aki igen nagy arányban választottak meg képviselőházi honatjának.¹⁰

A növekvő zsidóellenes hangnem a városháza által támogatott *Ceglédi Hírlapban* is felbukkant, ahol egyre több uszító cikk jelent meg. Hangvétele és stílusa a harmadik zsidótörvény betervezése körüli napokban egyre keményebbé vált a helyi zsidósággal szemben: „A város lakossága az együgyű emberek belső meggyőződésével és a kormánytól várja e nagy kérdés megoldását – Cegléd zsidótlantítását. (...) ... a zsidómentes Cegléd egy olyan álom lesz mindíg, amiről csak beszélünk, ami miatt csak hajbakapva birkózunk, de amit soha el nem érünk.”¹¹ Irányadó cikknek lehet ne-

⁴ Így többek között a ceglédi direktórium elnöke Reiner Albert volt, a helyi rendőrség Fenyves (Feldmann) Imre vezette. *Kolofot József* (szerk.): Cegléd. Magyar Városok Monográfiája Kiadó Hivatal, Cegléd, 1931. 161. old.

⁵ *Kolofot* i.m. 1931. 163. old.

⁶ *Vidor Gyula* (szerk.): Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. Magyar Lap- Könyvkiadó. Bp., 1922. 57–58. old.

⁷ *Ikonai* 1982. 379. old. és *Braham, L. Randolph*: A népirtás politikája – Holokauszt Magyarországon. Belvárosi Könyvkiadó, Bp., 1997. 57., 70. old.

⁸ *Erdei Ferenc*: Futóhomok. A Duna-Tiszaköz földje és népe. Athenaeum, Bp., 1937. 89. old.

⁹ *Karsai László*: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek. In: *Molnár Judit* (szerk.): Holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Balassi Kiadó, Bp., 2005. 158., 160. old.

¹⁰ *Haeffler István* (szerk.): Országgyűlési Almanach 1939–1944. Bp., 1940. 376. old. Később a politikailag igen inaktív Zsengellért a nyilas párt kizárta, mivel összeütközésbe került a szervezet vezetésével és elveivel.

¹¹ *Ceglédi Hírlap*, 1941. július 5. 1. old.

vezni a nyílt uszítás terén, az 1942. április 25-én megjelent írást a *Néhány szó a ceglédi zsidókérdésről* címmel. A zsidókérdés megoldására tett ceglédi kísérletekről, és megoldási lehetőségekről írt benne a szerző: „A ceglédi zsidókérdést a ceglédieknek kell megoldaniuk. Ne várja senki a jövődő kék ködébe burkolt fényes és nagyszerű megoldást, ha nem cselekszik annak eljövetele érdekében semmit. Kérdezzük csak meg önmagunktól a zsidótörvények életbelépése óta milyen hátrányba vannak a ceglédi zsidók. (...) A helyiüket és az általuk betöltött kulcspozíciókat kell elfoglalnunk. Nem szájjal, hanem cselekedettel kell zsidóellenesnek lennünk. (...) Cselekedeteinkben megnyilvánuló antiszemitizmusra van szükség.”¹²

Azonban még egy ilyen város is el-eltevédt a zsidótörvények és a zsidóellenes rendelkezések erdejében. Az 1941-ben életbelépett majd visszavont, Endre László alispán zsidókat a strand- és gyógyfürdőkről kitiltó rendelete nagy visszhangot váltott ki Cegléden. Az országos példától eltérően 1942 nyarán a városi Uszoda Bizottság a helybeli szélsőjobb követelésére 1943 januárjától kitiltotta a zsidókat a strand területéről.¹³ 1943 tavaszán a kormányzat által preferált Vitézi Székkel szemben a képviselőtestület, a zsidó mezőgazdasági ingatlant igénylő világháborús veteránok helyett inkább a ceglédi szegény parasztsághoz és a középosztályhoz tartozó személyeket támogatta abban, hogy zsidó földeket kapjanak.¹⁴ Emiatt súrlódások történtek az országos „nemzeti” szervezetek és a közgyűlés között. Ebből is látható az a megalakúvást nem ismerő „lokalpatrióta” antiszemitizmus, amely a ceglédi városatyákat fűtötte, hogy még a kormányzattal is hajlandó volt szembeszállni.

Az 1944-es zsidóellenes rendeletözön – legalábbis kezdetben – nem okozott már nagy problémát a közigazgatásnak. 1944. április 21-én több mint 70 zsidó származású üzlettulajdonos részére postázták ki, hogy az 50.500/1944 K.K.M. rendelet 1§-a értelmében előírt feliratot, amely előírta, hogy zárva kell tartaniuk, helyezték ki üzlethelyiségeik bejáratára.¹⁵ Hasonlóan jártak el a mintegy 30 iparossal, akik közül a megszorító intézkedések után csak két-három vállalkozás folytathatta tevékenységét. Ekkor húzta le tulajdonképpen utóljára a redőnyt több igen kedvelt mesterember, szabó, pék, órás és kézműves is.¹⁶ A helyi sajtó igen nagy örömmel fogadta az intézkedések sorát. *Bűn és bűnhődés* című április 29-ei vezércikkében a *Ceglédi Hírlap* a következőket írta: „A korábbi zsidótörvények végrehajtása körül tapasztalt nehézkesség ezúttal nem volt tapasztalható városunkban, sőt ez esetben még Budapestet is megelőztük a rendelet kivitelezésénél, amennyiben Budapestben nincsenek olyan szép nyomtatott táblák, mint városunkban. (...) Évtizedeken át meg tudták téveszteni igazi céljukat illetően a magyarságot, de most mindenki előtt világossá vált bűnös aknamunkájuk s árulásukért a történelem ítélkezőke (sic!) sújt le.”¹⁷

Ám nem csupán a gazdasági életből, hanem a társadalomból való teljes kiszorításuk is gőzerővel folyt. A sokszor őseik vallását már nem gyakorló és teljesen asszimilálódott zsidó is kiszolgáltatottá vált a gyűlölködőkkel szemben. Ennek fényes bizonyítéka az a rácsodálkozás, amit a ceglédi sajtóban megjelent cikk sugallt: „Csak most látjuk, hogy a mi városunk mennyire el van zsidósodva, mikor a sárga csillagok mutatják a kiválasztott nép faji hovatartozását. (...) Új világ kezdődik. Nehéz az átállítás, mert a legnehezebb körülmények között kellett erre rászánnia magát a magyar nemzetnek. De hisszük, hogy városunk életében nem okoz zökkenőt és zavart a nagy rendszerváltás.”¹⁸

A német megszállás után a zsidók számára Cegléden a legnehezebb terhet az új erőre kapó nyilas mozgalom aktivitása jelentette. Egyértelműen kimutatható, hogy mozgolódásuk és szervezkedésük első számú célpontja a helyi zsidóság volt. Gyakorivá vált a zsidók zaklatása.

¹² Ceglédi Hírlap, 1942. április 25. 3. old.

¹³ Csongrád Megyei Levéltár – Hódmezővásárhely Város Levéltára (továbbiakban: CSMHL) XVII/407 Hódmezővásárhelyi III. számú Igazoló Bizottság i. 837/1945. dr. Sárkány Gyula igazolási ügye. A határozatot a helyi zsidóság egy része nem vette komolyan, és továbbra is látogatta a strandot. Ám néhányszor a fürdő területén csoportosan – talán szervezeten – megjelenő nyilasok erőszakos fellépése miatt hamarosan eltekintettek a strandlátogatásoktól.

¹⁴ *Ikvai* i.m. 1982. 411. old.

¹⁵ Pest Megyei Levéltár Nagykörösi fióklevéltára (a továbbiakban: PML-Nagykörös): V/273 b Cegléd Város Polgármesteri Hivatal iratai 1215. d. (különkezelt doboz) 7429/1944.

¹⁶ PML-Nagykörös: V/273 b Cegléd Város Polgármesteri Hivatal iratai 659. d. 13631/1944. sz.

¹⁷ Ceglédi Hírlap, 1944. április 29. 1. old.

¹⁸ Ceglédi Függetlenség, 1944. május 6. 3. old.

Az elszabadult indulatokról a *Ceglédi Hírlap* így számolt be ironikusan: „Több helyről hallottuk, hogy megrekedt és értetlen emberek beverik a zsidók ablakait. Az ilyen egyéni akciók nem viszik előbbre a zsidókérdés megoldásának ügyét, azért azt csak elítélni lehet. A türelmetlenek fékezzeék magukat és a mai üveghianyos világban ilyen kellemetlenségeket ne csináljanak, mert azzal egy jöttányival sem segítenek a helyzeten.”¹⁹

Kíméletlen fellépéseikkel a nyilasok 1944-től közvetve emberi életeket veszélyeztettek. A Magyarországon tartózkodó német SS kecskeméti parancsnoksága 1944. május 19-én prominens zsidó férfiakból álló csoportot akart elvinni Ceglédre.²⁰ A németek először a polgármestert szólították fel arra, hogy a zsidó közösség legtekintélyesebb tagjait írja össze. Erre a város első polgára nem volt hajlandó ezért a helybeli nyilasok segítették őket egy névlista összeállításával és az azon szereplők „begyűjtésével”. A helyi nyilas városvezető kocsmá-éttermében tartották őket fogva. A 32 zsidó személy mindegyikét Bácsstopolyára vitték.²¹

Az egyelőre itthon maradt ceglédi zsidóságnak sem volt már sok ideje. Három nappal az később május 22-én Cegléden megindult a gettóba költöztetés. Ennek viszont igen érdekes előzményei voltak, mivel az összetömörítés komoly nehézségekbe ütközött. A ceglédi vezetők ugyanis nem látták értelmét a gettónak a városban, illetve megvalósítását nem tartották megoldhatónak. Itt kell felhívni a figyelmet arra a város demográfiai jellemzőre, hogy Cegléd zsidósága nem egy nagyobb tömbben, hanem két egymástól viszonylag távoli városrészben lakott. Egyik részük a protestánsok lakta belvárosi, míg másik felük a katolikus többségű alsóvárosi részeken élt. Am ennek ellenére a zsidók nagy része nem keveredett a keresztény lakossággal, és külön házakban lakott tőlük.

Dr. Sárkány Gyula polgármester a súlyos probléma megvitatására tanácskozást hívott össze május 8-ára délelőtt 11 órára a Városháza 7. sz. helyiségébe. Az értekezleten többek között részt vettek a város legfontosabb közigazgatási, társadalmi és keresztény egyházi vezetői. Heves szópárbaj alakult ki az ülésen. A különböző érdekeket és meggyőződést képviselő felek véleménye között a mindig oly határozott Sárkány polgármester sem tudott döntené. Várospolitikai okokból egyik félnek sem kívánt kedvezni, és szembehelyezkedni sem mert velük. Nagyon jól tudta, hogy a zsidóság nem egy bizonyos városnegyedben lakik, így összeköltöztetésük nem kevés viszályt szítana, amelynek vesztese ő lenne.²² Az alispánnak, 1944. május 8-án küldött jelentésében felvázolta a ceglédi helyzetet. Az 1941-es népszámlálás szerint 669 (1,7%) izraelita vallású és 85 keresztény vallású, zsidóvá nyilvánított személy élt itt.²³ Ezért dr. Sárkány ezt írta az alispánnak: „Jelentem, hogy az 1610/1944 M.E. sz. rendelet 9. §-ának végrehajtásához szükséges adatok megállapítása céljából helyszíni összehírást végeztem... (...) ...a gettószertű elhelyezés keresztülvitele a közhangulat nem kívánatos felkutatásával járna.”²⁴ Ezért azonnali kitépítésük mellett foglalt állást. Második javaslata inkább elvi lehetőségként merült fel, mely alapján a zsinagógát és a hitközség épületeit szeretne volna kijelölni a gettó céljára. Am ezt igazság szerint már ekkor sem tartotta megvalósíthatónak.²⁵ Igazolól bizottsági valomásokból tudjuk, hogy ezt az elképzelést a keresztény egyházak képviselői is elvetették, mivel az izraelita hitközség épületei a belvárosban az ő szakrális építményeik közelében voltak.²⁶ A harmadik elgondolás viszont a magyarországi általános gyakorlattól kissé eltérő le-

¹⁹ Ceglédi Hírlap, 1944. április 8. 4. old.

²⁰ PML-Nagykörös: V/273 b Cegléd Város Polgármesteri Hivatal iratai 1215. d. (külön kezelt doboz)

²¹ Vö.: CSMHL: Hódmezővásárhelyi III. számú Igazolól Bizottság i. 837/1945. dr. Sárkány Gyula igazolási ügye, illetve PML-Nagykörös: V/273 b Cegléd Város Polgármesteri Hivatal iratai 1215. d. (külön kezelt doboz)

²² Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL): XVII/411 Igazolól Bizottság i. 17254/1945. sz. i. Szaniszló Lajos igazolási ügye

²³ *Kepecs József* (szerk.): A zsidó népesség száma településként. 1840–1941. KSI. Bp., 1993. 230–231. old.

²⁴ PML-Nagykörös: V/273 b Cegléd Város Polgármesteri Hivatal iratai 1215 (külön kezelt doboz) 8339/1944. sz. i. A polgármester a „Zsidók lakhelyének kijelölése” tárgyában az alispán 27081/1944. sz. rendeletére válaszolt.

²⁵ Uo.

²⁶ BFL: XVII/411 Igazolól Bizottság i. 17254/1945. sz. i. Szaniszló Lajos igazolási ügye

hetőséget vetett fel. Ennek alapján csak zsidók által lakott házakba telepítenének zsidó családokat, de a város különböző pontjain. Az Endre Lászlót váltó új pest vármegyei alispán, Sági József mindhárom tervet elvetette. Viszont gyakorlatilag a második és a harmadik elképzelés megvalósítható részletei mellett döntött, a ceglédi gettó ügyében.

Az 1944. május 8-ai polgármesteri jelentés és az alispáni instrukciók után május 18-án született meg a végre konkrétumokat is tartalmazó polgármesteri határozat ebben az ügyben. Ekkor kijelölték a Zsidó Tanács tagjait, akiket a hitközség választott meg a sorából. A tagság a következőkből állt: dr. Engel Farkas rabbi, dr. Jász Jenő ügyvéd, dr. Ranschburg Dénes orvos, és dr. Bársony Ernő ügyvéd. Feladatuk az volt, hogy az összeköltöztetéssel kapcsolatos előkészületekben vegyenek részt. Készíteniük kellett egy összeírást a gettósítani kívánt zsidókról, és tájékoztatni őket a rájuk vonatkozó részleteiről.²⁷

A gettó véglegesnek szánt terve 1944. május 20-ára készült el. Eszerint a több mint ötszáz főnyi zsidóságnak 237 lakásból és lakóházból 20 darab²⁸, „sárgacsillaggal” megjelölt házba kellett költöznie.²⁹ A Zsidó Tanács május 21-én felhívásban adta hírül a zsidónak minősített személyeknek, hogy május 22-étől a polgármester által kijelölt házakba kell költöznie minden zsidónak nyilvánított személynek. Ezért felhívásában a következőképpen szólította fel a ceglédi zsidókat: „A Polgármester Úr a Zsidó Tanács tagjait személyiükben tette felelőssé az összeköltöztetés rendelet szerinti lebonyolításáért. Nyomatékosan figyelmeztetünk tehát mindenkit, hogy utasításainkat pontosan tartsa meg, mert minden mulasztásért súlyos büntetés jár. A hatóságok a zsidó közösséget érdeklő ügyekben a Tanács tagjain kívül senkit nem fogadnak. A hatóságokat tehát semmiféle kéressel ne zaklass! Fegyelmetlenségéért a közösség is szenved!”³⁰

Az vigasztalhatta a zsidókat, hogy a családok, a rokonság és az ismerősök egy helyre költözhetnek. A túlélők szerint így elviselhetőbbé vált számukra a megalázó vagyon és jogfosztó állapot. 1944. május 22-e utáni nyolcadik napon derült ki, hogy a több mint 550 zsidó nem fér el a kijelölt épületekben. Ezért május 31-én a polgármester újabb nyolc épületet jelölt ki számukra. Így összesen 28 ház és lakás lett a ceglédi gettó területe.³¹ A rendezetlenül, összevissza kijelölt „sárgacsillagos” házak miatt a gettó belső rendjének pontos szabályozása igen fontos volt. Ezeknek alapvető szabálypontjait a rendőrség és a polgármesteri hivatal dolgozta ki.³² A „zsidóházak” felügyeletére közvetlenül Fehérdy Albert a helyi rendőrség vezetője ügyelt. A „túl enyhének” mondott rendelkezések ellen azonban a nyilasok felléptek, és ezért a hatóságok megszigorították a gettó szabályait és őrzését.³³

Arról, hogy mennyien lehettek ekkor a gettóban, csak megközelítőleg vannak adataink. A Magyar Központi Zsidó Tanács adatgyűjtése alapján a ceglédi neológ közösség 1944. áprilisában 550–600 főből állt.³⁴ A polgármesteri hivatal felmérése és összeírása alapján 1944. április

²⁷ A polgármester 9295/1944. res. „Zsidók lakásának kijelölésével kapcsolatban megbízottak bejelentése” nevű határozatában olvashatunk először a Zsidó Tanács tagjairól és tevékenységi körükről. PML-Nagykörös: V/273 b Cegléd Város Polgármesteri Hivatal iratai 1215. d. (különkezelt doboz) 9295/1944. sz. i.

²⁸ A pesti gettóba a zsidóságot 27 000 lakásból és házból 2600 lakásba és házba költöztették.

²⁹ Erről a polgármester a 8965/1944. sz. „Zsidók lakhelyének kijelölése” tárgyú határozatában intézkedett. A kijelölt épületek a következők voltak: Erdő u. 1., 3., 5. sz., a Buzogány u. 23. sz., az Eötvös tér 1., 4. sz., a Hunyadi u. 17., 21., 27., 28. sz., a Pesti út 9., 10. sz., a Gólya u. 2. sz., a Kazinczy u. 1. sz., az Árpád u. 34. sz., Körösi út 9. sz., Fazekas u. 15. sz., Felház u. 63. sz., Selyem u. 3. sz., Rákóczi út 16. sz.

³⁰ CSMHL: Hódmezővásárhelyi III. számú Igazoló Bizottság i. 837/1945. dr. Sárkány Gyula igazolási ügye

³¹ A polgármester 10261/1944. sz. jelentésében sorolta fel a végleges gettó céljára kijelölt épületeket. A már fent említettekhez képest gettóházza nyilvánított épületek: Gubody u. 6., 8. sz., Szőlő u. 31., 35. sz., Szent Imre herceg u. 12., 12/a sz., Teleki u. 2. sz. és a Mátyás király u. 37. sz. PML-Nagykörös: V/273 b Cegléd Város Polgármesteri Hivatal iratai 1215. d. (külön kezelt doboz) 10.261/1944. sz. i.

³² A M. Kir. Rendőrség Ceglédi Kapitánysága 1944. május 26-án hozta ezt a rendeletét 1612/1944. számon. PML-Nagykörös: V/273 b Cegléd Város Polgármesteri Hivatal iratai 1215. d. (külön kezelt doboz) 1612/1944. sz. i.

³³ BFL: XVII/411 Igazoló Bizottság i. 1233/1945. sz. i. Fehérdy Albert igazolási ügye

³⁴ *Frojmovich Kinga – Komoróczy Géza* (szerk.): Magyarország Zsidó Hitközségei. 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Bp., 1994. 139–140. old.

végén 581 zsidóvá nyilvánított személy lakott a településen. Közülük, mint említettük a németek 32 főt internáltak. Így a gettóban május végére körülbelül 550 személyt helyeztek el a hatóságok. Azonban 1944. június 2-án újabb SS akcióra került sor. Ezúttal 17 zsidó férfit szállítottak el, és szakítottak ki a zsidó közösségből. A májusi esethez hasonlóan őket is Bácsstopolyára szállították. Az ő elhurcolásukkal június elejére a gettó létszáma 530 főre csökkent.³⁵

A ceglédi nyilasok nem látták megfelelőnek a zsidóellenes intézkedések végrehajtását, ezért a kormányzathoz fordultak. Közvetve ennek köszönhető, hogy a város vezető pozícióiban változások történtek. 1944. június elején a belügyminiszter, Jaross Andor dr. Sárkány Gyulát Hódmezővásárhelyre, Fehérdy Albert rendőrfőtanácsost Gyöngyösre helyezte át.³⁶ Ezután dr. Szaniszló Lajos főjegyző kezében összpontosult a zsidókkal kapcsolatos ügyek intézése. Hamarosan nem találták biztonságosnak a nyílt gettót, ezért a több mint ötszáz zsidót átköltöztették a zsinagóga és a hitközség épületeibe. Az idekerült emberek az előző „gettó-élettel” össze nem hasonlíthatóan zsúfoltt, embertelen körülmények közé kerültek. Elkéseredettség érzése lett úrrá némelyeken, és a deportálás előtti napon egy ember öngyilkosságot követett el.³⁷ Ilyen körülmények között indult meg a zsidók kitelepítése a városból. 1944. június 17-én szállította a vonat a több mint 530 ceglédi zsidót a kecskeméti gyűjtőtáborba. Innen június végén Auschwitzba transzportálták őket, ahol a többségüket elpusztították.

Az áldozatokról és túlélőkről szólva következőket mondhatjuk el. 1944-ben az SS-ek által internált 49 személyből mintegy 40 fő tért vissza. Az 1939 és 1944 között munkaszolgálatra elvitt 90 férfi közül, a Hadtörténelmi Intézet adatai szerint 70 személy nem jött vissza a frontról.³⁸ A mintegy 530 deportált közül kb. 70 fő, többségében nő élte túl a munka- és haláltáborokat, míg hozzávetőleg 460-an soha nem tértek vissza azokból. Ez azt jelenti, hogy az 1941-ben 670 fős ceglédi zsidó közösségből a vézskorszakban 540 személy halt meg, és csupán 130 fő volt a túlélők száma.³⁹ A ceglédi imaházban a mártírtáblára 525 áldozat nevét vészték fel. Az újjáéledő hitközség létszáma 1949-ben 132 fő volt. Ám Izrael Állam megalapítása és az 1956-os események hatására többségük az aliját választotta. Emiatt a megcsappant létszámú hitközség kénytelen volt eladni a zsinagógát, amit az akkori ceglédi tanács vásárolt meg, és amit a mai napig sport célokra használ a város.⁴⁰ A mintegy félezernyi ceglédi holokauszt áldozat hiányát a helyi zsidó vallási közösség többé nem tudta kiheverni, és ma a szomszédos Nagykovácsos izraelita egyházával közösen tart istentiszteleteket. Írásomat a több mint 500 ceglédi holokauszt áldozat emlékének ajánlom.

Végső István

³⁵ PML-Nagykovácsos: V/273 b Cegléd Város Polgármesteri Hivatala iratai 1215. d. (külön kezelt doboz)

³⁶ Vö.: BFL, XVII/411 Igazoló Bizottság i. 1233/1945. sz. i. Fehérdy Albert igazolási ügye, illetve CSMHL, XVII/407 Hódmezővásárhelyi III. számú Igazoló Bizottság i. 837/1945. dr. Sárkány Gyula igazolási ügye

³⁷ Ceglédi túlélők szíves közlése alapján.

³⁸ Hadtörténelmi Intézet Irattára adatai alapján a ceglédi születésű zsidó munkaszolgálatosok kapcsán (kézirat, adatsor a szerzőnél)

³⁹ Pataki Ferenc ceglédi helytörténeti kutató szerint 116 fő tért vissza Ceglédre. Ehhez a számhoz azokat is hozzá kell adni, akik nem akartak többé a városban letelepedni. *Pataki Ferenc* (szerk.): Ceglédi emlékhelyek. Cegléd Városi Tanács VB Művelődési, ifjúsági és Sport Osztálya. Cegléd, 1988. 58. old.

⁴⁰ Ceglédi Vasutas Sportegyesület vette át a hitközségtől 1969-ben. az épületet 1984-ben újjáalakították. *Pataki i.m.* 1988. 58. old.